

**BOSNA I HERCEGOVINA
FEDERACIJA BOSNE I HERCEGOVINE
KANTON SREDIŠNJA BOSNA / SREDNJOBOSANSKI KANTON
TRAVNIK**

**MINISTARSTVO OBRAZOVANJA,
ZNANOSTI, KULTURE I ŠPORTA**

**MINISTARSTVO OBRAZOVANJA,
NAUKE, KULTURE I SPORTA**

**CENTRAL BOSNIA CANTON
MINISTRY OF EDUCATION,
SCIENCE, CULTURE AND SPORTS**

Travnik, Stanična 43, tel/fax: 030/511-214, 518-675, fax: 518-451
e-mail: minobsbk@bih.net.ba

PROTOKOL

O POSTUPANJU U SLUČAJU NASILJA U ŠKOLI

Kazalo:

I Zakonski okvir

II Protokol o postupanju u slučaju nasilja u školi

Opće odredbe

Definiranje termina sukob

Definiranje termina nasilje

Pojavni oblici nasilja

Razine nasilja

Odgovorne osobe u školi

Obilježja sigurne i humane škole

Završne odredbe

III Obrasci

IV Literatura

ZAKONSKI OKVIR

UN Konvencija o pravima djeteta

Okvirni zakon o osnovnom i srednjem obrazovanju („Službeni glasnik BiH“,18/2003.);

Zakon o osnovnom školstvu („Službene novine KSB“, broj: 11/01, 11/04, 17/04)

Zakon o srednjem školstvu („Službene novine KSB“, broj: 11/01, 11/04, 17/04)

Zakon o kaznenom postupku¹ Federacije Bosne i Hercegovine (Službene novine FBiH», broj 35/03, 37/03, 56/03, 78/04, 28/05, 55/06, 27/07, 53/07, 9/09);

Kazneni zakon Federacije Bosne i Hercegovine (Službene novine FBiH 36/03, 37/03, 21/04, 69/04 i 18/05).

Državna strategija za borbu protiv nasilja nad djecom 2007-2010². BiH, Strategija protiv maloljetničkog prijestupništva u Bosni i Hercegovini („Službeni glasnik BiH“, broj14/08);

Rezolucije o sprječavanju maloljetničke delinkvencije i postupanju u slučaju nasilja među djecom i mladima („Službene novine F BiH“, broj 10/08),

Obveza iz člana 19. Konvencije o pravima djeteta glasi „Države potpisnice će poduzeti sve odgovarajuće zakonske, upravne, društvene i obrazovne mjere kako bi se dijete zaštitilo od svih oblika fizičkog ili mentalnog nasilja, ozljede ili zlostavljanja, zanemarivanja ili nemarnog postupka, zlouporabe ili izrabljivanja, uključujući seksualno zlostavljanje dok je na brizi roditelja, zakonskih staratelja ili bilo koje druge osobe koja brine o djetetu.“

¹ Nacrt Zakona o zaštiti i postupanju s djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku je trenutno u parlamentarnoj proceduri – Federacija BiH.

² Nacrt nove Strategije je trenutno na Vijeću ministara.

PROTOKOL O POSTUPANJU U SLUČAJU NASILJA U ŠKOLI

Članak 1.

Protokolom o postupanju u slučaju nasilja u školi (u daljnjem tekstu Protokol) se reguliraju prava, obveze i odgovornosti kao i načini postupanja ravnatelja škole, stručnih suradnika, nastavnika/profesora, razrednika, učenika, roditelja i ostalih zaposlenika škole u situacijama povećanog rizika i nasilja u školi, s ciljem zaštite učenika i svih zaposlenika.

Članak 2.

Ovim Protokolom utvrđuju se postupci za uspostavljanje reakcije cijele škole kako bi se djelovalo na sprječavanju, identificiranju, prijavljivanju i istraživanju svih slučajeva nasilja u obrazovnom sustavu u vrijeme održavanja odgojno-obrazovnog procesa u zgradi škole i njezinoj neposrednoj blizini; u vrijeme održavanja rekreativne nastave, ekskurzija, izleta i sličnih aktivnosti koje organizira škola.

Članak 3.

Protokol sadrži:

1. općeprihvaćenu definiciju nasilja
2. razine nasilja i odgojno-disciplinske intervencije
3. uloge i odgovornosti, zaposlenika, učenika i roditelja
4. postupanje škole u slučaju običnog vršnjačkog sukoba
5. postupanje škole u slučaju nasilja među djecom
6. postupanje škole u slučaju saznanja ili sumnje o nasilju u obitelji
7. postupanje škole u slučaju nasilja prema učenicima od strane odrasle osobe u školi (učitelja, roditelja, drugih zaposlenika škole, nepoznatih osoba)
8. postupanje škole u slučaju nasilnog ponašanja odrasle osobe nad odraslom osobom u školi
9. postupanje škole u slučaju nasilja prema djelatnicima škole od strane učenika škole
10. evidenciju škole o situacijama nasilja
11. evidentni list o sukobima i nasilju u školi i
12. obrazac za opis događaja koji popunjava osoba koja je izazvala nasilje
13. obrazac za školsko izvješće o nasilju

1. OPĆEPRIHVAĆENA DEFINICIJA NASILJA

Članak 4.

Nasiljem među djecom i mladima smatra se svako namjerno fizičko i psihičko nasilno ponašanje usmjereno prema djeci i mladima od strane njihovih vršnjaka učinjeno s ciljem povrijeđivanja, a koje se ovisno o mjestu izvršenja, može razlikovati po obliku, težini, intenzitetu i vremenskom trajanju i koje uključuje ponavljanje istog obrasca i odražava neravnotežan odnos snaga (jači protiv slabijih ili skupina protiv pojedinca) i koje za posljedicu ima ugrožavanje zdravlja, razvoja i dostojanstva ličnosti žrtve.

Nasiljem se smatra neprimjereno, neetičko i nemoralno ponašanje prema djeci i mladima, kao i svi oblici zapuštanja i zlostavljanja kojima se (ne)svjesno i nasilno sprječava njihov zdrav razvoj i optimalno funkcioniranje.

Zapuštenim djetetom se smatra svako dijete koje ima manje od osamnaest godina i o kojemu se roditelji ili bilo koja druga odgovorna osoba ne brinu, uključujući brigu o odgoju i obrazovanju, njezi, prehrani, poticanju i ohrabrivanju, društvenoj prilagođenosti i emocionalnim potrebama, toleranciji ili bilo kojoj drugoj odgovornosti o dobrobiti djeteta.

Zlostavljanjem djece i mladih smatraju se svi agresivni i najčešće namjerni grubi postupci prema njima.

Nasiljem među djecom i mladima smatra se naročito:

- **namjerno prouzročeni fizički napad** u bilo kojem obliku, primjerice udaranje, guranje, gađanje, šamaranje, čupanje, zaključavanje, napad različitim predmetima, pljuvanje i slično, bez obzira je li kod napadnutog djeteta nastupila tjelesna povreda
- **psihičko i emocionalno nasilje** prouzročeno (ponavljanim) ili trajnim negativnim postupcima od strane jednog djeteta ili više djece. Negativni postupci su: ogovaranje, nazivanje pogrdnim imenima, ismijavanje, zastrašivanje, izrugivanje, namjerno zanemarivanje i isključivanje iz skupine kojoj pripada ili isključivanje i zabranjivanje sudjelovanja u različitim aktivnostima s ciljem nanošenja patnje ili boli, širenje glasina s ciljem izolacije djeteta od ostalih učenika, oduzimanje stvari ili novaca, uništavanje ili oštećivanje djetetovih stvari, ponižavanje, naređivanje ili zahtijevanje poslušnosti ili na drugi način dovođenje djeteta u podređeni položaj, kao i sva druga ponašanja počinjena od djeteta ili mlađe osobe kojima se drugom djetetu namjerno nanosi fizička i duševna bol ili sramota.
- **ekonomsko nasilje** koje uključuje krađu i iznuđivanje novca
- **kulturološko nasilje** koje podrazumijeva vrijeđanje na nacionalnoj, religijskoj i rasnoj osnovi
- **seksualno nasilje podrazumijeva** svaki vid verbalnog, gestovnog ili fizičkog kontakta sa seksualnim sadržajem, s ciljem uznemiravanja i namjernog nanošenja fizičke ili duševne boli i sramote djetetu ili mladima. Ono predstavlja najgoru vrstu demonstracije moći.
- **nasilje putem zloupotrebe informacijskih tehnologija** se odnosi na vrijeđanje, uznemiravanje, slanje prijetećih i uvredljivih poruka, lažno predstavljane, poticanje na mržnju i nasilje, navođenje žrtve da iznosi osobne podatke, otkrivanje obiteljskih prilika, snimanje i nedozvoljeno objavljivanje sadržaja na društvenim mrežama. Ono što ga razlikuje od drugih vrsta nasilja je činjenica da djeca mogu biti izložena i tamo gdje su do sada bili potpuno sigurni i da ono može trajati 24 sata svakog dana u tjednu i da nepoznati počinitelj kod djeteta stvara dodatni strah i nesigurnost.

Nasilje podrazumijeva šest definirajućih čimbenika:

- namjera da se drugom nanese šteta ili ozljeda
- intenzitet i trajanje (ponavljanje nasilničkog ponašanja)
- moć nasilnika (nesrazmjer s obzirom na dob, snagu, brojčanu nadmoć)
- ranjivost i nemoć žrtve
- manjak potpore
- posljedice

U svim slučajevima nasilja među djecom i nad djecom od strane odraslih, koji su definirani navedenim čimbenicima, škola je dužna postupati u skladu s Protokolom.

Članak 5.

Nužno je razlikovati nasilje (zlostavljanje) među djecom i mladima od običnog sukoba vršnjaka. **Obični sukob vršnjaka** ima sljedeća obilježja:

1. nema elemenata navedenih za nasilništvo: radi se o sukobu vršnjaka koji oni ne rješavaju na miran, nego na neki drugi način; ne postupaju jedan prema drugome s namjerom ozljeđivanja ili nanošenja štete; nema nesrazmjera moći; nema težih posljedica za djecu u sukobu.
2. djeca ne inzistiraju da mora biti po njihovom po svaku cijenu
3. mogu dati razloge zašto su u sukobu
4. ispričaju se ili prihvate rješenje u kojemu nema pobjednika i poraženog
5. slobodno pregovaraju kako bi zadovoljili svoje potrebe
6. mogu promijeniti temu i otići iz situacije u kojoj je došlo do sukoba.

2. POSTUPANJE ŠKOLE U SLUČAJU OBIČNOG VRŠNJAČKOG SUKOBA

Članak 6.

U slučaju običnog vršnjačkog sukoba **svaki** zaposlenik škole je dužan:

- 1) odmah prekinuti sukob među djecom
- 2) o sukobu obavijestiti razrednika, pedagoga ili ravnatelja škole
- 3) razrednik, pedagog ili ravnatelj će obaviti razgovore sa sukobljenim učenicima
- 4) dogovoriti će s učenicima da se ispričaju jedan drugome, prihvate rješenje u kojem nitko neće pobijediti, da jedan drugom nadoknade (moguću) štetu
- 5) tražiti od učenika da popune odgovarajući obrazac o događaju
- 6) u slučaju da učenik češće dolazi u takve sukobe s vršnjacima razrednik i pedagog će pozvati roditelje u školu s ciljem prevladavanja takve situacije i pomoći učeniku
- 7) prema potrebi učenik će biti uključen u dodatni rad (savjetodavni rad, pedagoška ili defektološka pomoć) u školi ili izvan škole u dogovoru s roditeljima/starateljima.
- 8) ako učenik učestalo krši pravila, ne poštuje dogovore, ne prihvaća nadoknadu štete drugome, škola će primijeniti odgovarajuće pedagoške mjere u skladu s Pravilnikom o pedagoškim mjerama.
- 9) u slučaju da sve prethodno navedene mjere ne dovedu do poboljšanja ponašanja učenika, i u slučaju nesuradnje roditelja, škola će postupiti po točki 3. ovog Protokola.

3. POSTUPANJE ŠKOLE U SLUČAJU NASILJA MEĐU DJECOM

Članak 7.

U slučaju nasilja među djecom **svi** zaposlenici škole su dužni:

- 1) odmah prekinuti nasilno ponašanje učenika i odvojiti učenike;
- 2) pružiti pomoć i potporu učeniku koji je doživio nasilje;
- 3) obavijestiti o događaju razrednika, pedagoga i ravnatelja škole.

U slučaju prijave nasilja ili dojave o nasilju među djecom imenovane stručne osobe za koordiniranje aktivnosti vezanih uz problematiku nasilja, stručni suradnici i ravnatelj škole dužni su:

- 1) odmah poduzeti mjere da se zaustavi i prekine aktualno nasilno postupanje prema djetetu, a u slučaju potrebe zatražiti pomoć i drugih zaposlenika škole ili po potrebi pozvati djelatnike policije;
- 2) ukoliko je dijete povrijeđeno u mjeri koja zahtijeva liječničku intervenciju ili pregled pozvati službu zdravstvene pomoći ili osigurati pratnju djeteta do iste i sačekati liječničku preporuku o daljnjem postupanju i dolazak djetetovih roditelja/staratelja;
- 3) obaviti razgovor s djetetom koje je počinilo nasilje i tijekom razgovora osobito obratiti pozornost iznosi li dijete neke okolnosti koje bi ukazivale da je žrtva zanemarivanja ili zlostavljanja u obitelji ili izvan nje, te u tom slučaju odmah obavijestiti centar za socijalni rad, a po potrebi ili sumnji na počinjene kažnjiva djela obavijestiti policiju;
- 4) obaviti razgovor s djecom i odraslim osobama koje imaju spoznaja o učinjenom nasilju i utvrditi sve okolnosti vezane uz oblik, intenzitet, težinu i vremensko trajanje nasilja;
- 5) o poduzetim aktivnostima, razgovorima, izjavama te svojim opažanjima načiniti službene bilješke, kao i voditi odgovarajuće evidencije zaštićenih podataka, koje će se na zahtjev dostaviti drugim nadležnim tijelima, te o događaju obavijestiti nastavničko vijeće škole

Članak 8.

U situaciji nasilja u školi u koju je uključeno dijete s posebnim potrebama, bilo kao žrtva ili nasilnik, obvezna je psihološka procjena stručne osobe/tima, nakon čega se postupa u skladu s preporučenim mjerama.

4. RAZINE NASILJA I DISCIPLINSKE INTERVENCIJE

Razvrstavanje nasilja na razine ima za cilj osiguranje ujednačenog postupanja (intervencija) u situacijama nasilja kada su akteri učenici (učenik-učenik, učenik-zaposleni).

Isti oblici nasilja mogu se pojaviti na više razina, ali se razlikuju po intenzitetu, stupnju rizika, učestalosti, posljedicama i sudionicima.

Oblici nasilja PRVE razine i odgojni rad Niska razina rizika		
Oblici nasilja	Odgovorne osobe	Odgojni postupci
<p>Fizičko nasilje: Guranje, štipanje, grebanje, prljanje, gađanje, čupanje, ujedanje, saplitanje, šutiranje i uništavanje stvari</p>	<p>Razrednik Pedagog</p>	<p>Razrednik samostalno poduzima aktivnosti u suradnji s roditeljima, u smislu pojačanog odgojnog rada s učenikom, skupinom učenika i /ili odjeljenskom zajednicom, evidentira i prati ponašanje i sl.</p> <p>Iznimno, ako se nasilno ponašanje ponavlja, ako odgojni rad ne daje rezultate, ako su posljedice teže, ako je u pitanju nasilje od skupine prema pojedincu ili ako isti učenik trpi ponovljeno nasilje, ustanova intervenira aktivnostima predviđenim na drugoj, odnosno trećoj razini.</p>
<p>Psihičko nasilje: omalovažavanje, ogovaranje, ruganje, vrijeđanje, nazivanje pogrđnim imenima, psovanje, etiketiranje, imitiranje</p>		
<p>Ekonomsko nasilje: krađa i iznuđivanje novca</p>		
<p>Kulturološko nasilje: Vrijeđanje na nacionalnoj, religijskoj i rasnoj osnovi</p>		
<p>Socijalno nasilje: dobacivanje, podsmjehivanje, isključivanje iz skupine ili zajedničkih aktivnosti, favoriziranje na osnovu različitosti, širenje glasina</p>		
<p>Seksualno nasilje: psovanje, neumjesno dobacivanje sa seksualnom porukom, lascivni komentari, širenje priča, seksualna nedvosmislena gestikulacija, etiketiranje</p>		
<p>Nasilje zlouporabom informacijskih tehnologija i drugih komunikacijskih tehnologija: - uznemiravajuće pozivanje, slanje uznemiravajućih SMS, MMS poruka i nedolično komuniciranje putem društvenih mreža</p>		

Oblici nasilja DRUGE razine i odgojni rad Umjereni razina rizika		
Oblici nasilja	Odgovorne osobe	Odgojni postupci
<p>Fizičko nasilje: -šamaranje, udaranje, gaženje, cijepanje odjeće, zatvaranje, pljuvanje, otimanje i uništavanje imovine, izmicanje stolice, čupanje za uši i kosu</p>	<p>Ravnatelj Razrednik Stručni suradnik (pedagog)</p>	<p>Aktivnosti poduzima razrednik, u suradnji sa stručnim suradnikom (pedagog, psiholog, socijalni radnik) i ravnateljem, uz obvezno sudjelovanje roditelja, u smislu pojačanog odgojnog rada i uključivanje učenika u dodatne programe. Škole koje nemaju psihologa i socijalnog radnika u stručnom timu škole uspostavlja suradnju s ovim stručnjacima iz drugih institucija, centra za socijalni rad, škola, nevladinih udruga.</p> <p>Ukoliko pojačani odgojni rad nije djelotvoran, pokreće se odgojno-stegovni postupak i izriče mjera, u skladu s propisima.</p>
<p>Ekonomsko nasilje: -krađa i iznuđivanje novca</p>		
<p>Kulturološko nasilje: -vrijeđanje na nacionalnoj, religijskoj i rasnoj osnovi</p>		
<p>Psihičko nasilje: - ucjenjivanje, prijetnje, nepravedno kažnjavanje, zabrana komuniciranja, isključivanje, manipuliranje emocijama</p>		
<p>Socijalno nasilje: - spletkarenje, uskraćivanje pažnje od skupine (ignoriranje), neuključivanje, neprihvatanje, manipuliranje ponašanjem, iskorištavanje</p>		
<p>Seksualno nasilje: - seksualno dodirivanje, pokazivanje pornografskog materijala, pokazivanje intimnih dijelova tijela, svlačenje</p>	<p>Samo u slučajevima seksualnog nasilja škola je dužna prijaviti policiji, nadležnom centru za socijalni rad i ministarstvu prosvjete.</p>	
<p>Nasilje zlouporabom informacijskih tehnologija i drugih komunikacijskih tehnologija: - neprimjereno oglašavanje, snimanje i slanje video zapisa, zloupotreba blogova, foruma i čitanje, snimanje pojedinca kamerom protiv njegove volje, snimanje nasilnih scena i distribuiranje snimaka i slika</p>		

Oblici nasilja TREĆE razine i odgojni rad Visoka razina rizika		
Oblici nasilja	Odgovorne osobe	Odgojni postupci
<p>Fizičko nasilje: -tuča, davljenje, bacanje, prouzročivanje opekline i drugih ozljeda, uskraćivanje hrane i sna, izlaganje niskim temperaturama, napad oružjem</p>	<p style="text-align: center;">Ravnatelj Razrednik Stručni tim Nadležna tijela i službe</p>	<p>Aktivnost poduzima ravnatelj sa stručnim timom (pedagog, psiholog, socijalni radnik), uz obvezno angažiranje roditelja i nadležnih tijela, udruga i službi (centar za socijalni rad, zdravstvena služba, policija i druge organizacije i službe).</p> <p>Škola je dužna ozbiljnije oblike zlostavljanja učenika prijaviti policiji, nadležnom centru za socijalni rad i ministarstvu prosvjete.</p> <p>Na ovoj razini je obavezan odgojni rad koji je po intenzitetu primjeren potrebama učenika, kao i pokretanje odgojno-stegovnog postupka i izricanje mjera u skladu sa zakonom.</p> <p>Ako je za rad s učenikom angažirana i druga ustanova ili služba, škola ostvaruje suradnju s njom i međusobno usklađuju aktivnosti.</p>
<p>Psihičko nasilje: - zastrašivanje, ucjenjivanje uz ozbiljnu prijetnju, iznuđivanje novca ili stvari, ograničavanje kretanja, navođenje na korištenje narkotičkih sredstava i psihoaktivnih supstanci, uključivanje u destruktivne skupoine i organizacije</p>		
<p>Ekonomsko nasilje: -krađa i iznuđivanje novca</p>		
<p>Kulturološko nasilje: -vrijeđanje na nacionalnoj, religijskoj i rasnoj osnovi</p>		
<p>Socijalno nasilje: - prijetnje, izolacija, maltretiranje pojedinca ili skupine od druge skupine, organiziranje zatvorenih skupina (klanova) koje ima za posljedicu povrijeđivanje drugih</p>		
<p>Seksualno nasilje: - zavođenje od punoljetne osobe, podvođenje, navođenje, iznuđivanje i prinuda na seksualni čin, silovanje, incest, zlouporabom položaja.</p>		
<p>Nasilje zlouporabom informacijskih tehnologija i drugih komunikacijskih tehnologija: - snimanje nasilnih scena i distribuiranje snimaka, distribuiranje slika s nedozvoljenim sadržajem, dječja pornografija</p>		

5. ULOGE I ODGOVORNOSTI ZAPOSLENIKA I UČENIKA U SITUACIJAMA NASILJA

Članak 9.

Dužnost **svih** zaposlenika škole:

1. odmah prekinuti nasilno ponašanje i odvojiti učenike, na način da stanu između sudionika u sukobu, spriječe međusobni kontakt očima. Od ostalih učenika zatražiti da se razidu, koristeći pri tom miran, ali odlučan ton;
2. pružiti pomoć povrijeđenom učeniku
3. obavijestiti razrednika o događaju, potom obavijestiti i stručnog suradnika škole (pedagoga) ili ravnatelja.

Članak 10.

Posebne dužnosti u sprječavanju i rješavanju situacija s nasiljem proizlaze iz prava i obveza koja određuje opis poslova određenog radnog mjesta.

RAVNATELJ ŠKOLE

1. Odgovoran je za poštivanje zakonitosti u radu ustanove
2. Informira zaposlene o pravilnicima, podzakonskim aktima (Pravila škole, Pravila o kućnom redu, Protokol..)
3. Sklapa protokole s drugim institucijama
4. Reagira u slučajevima nasilja (druga i treća razina)
5. Obavlja konzultativni razgovor s relevantnom osobom koja je prijavila nasilje i prikuplja informacije o slučaju
6. Obavlja razgovor s osobom koja je evidentirana kao zlostavljač
7. Poduzima odgovarajuće mjere u skladu s Protokolom
8. Razgovara s roditeljima/starateljima o slučaju u cilju njihovog informiranja
9. Evidentira slučaj nasilja (vodi evidenciju, dokumentaciju)
10. Obavještava druge institucije ako je potrebno
11. Obvezno sudjeluje u proceduri kada je u pitanju nasilje nad učenikom od strane zaposlenih u školi i osoba izvan škole
12. Prati učinke poduzetih mjera
13. Podnosi godišnje izvješće o provedbi školskog akcijskog plana školskom odboru i Ministarstvu prosvjete

RAZREDNIK

1. Zadužen je za vlastito upoznavanje i upoznavanje učenika i roditelja s odredbama Pravila škole, Pravila o kućnom redu i Protokolom
2. Upoznaje učenike i roditelje s pravilima prihvatljivog ponašanja u školi i izrađuje pravila na razini odjeljenja s učenicima
3. Prati društvenu klimu na razini odjeljenja i ujedno prepoznaje postojanje mogućeg nasilja ili zlostavljanog ili zanemarenog učenika
4. Vodi propisanu evidenciju o učenicima sa svim relevantnim podacima

5. Dežura po rasporedu, dostupan je učenicima i vodi knjigu evidencije (knjiga dežurstva)
6. U situaciji događanja nasilja postupa u skladu s razinom rizika i po propisanim koracima
7. Razjašnjava okolnosti i analizira činjenice nastale situacije (razgovara sa žrtvom, nasilnikom i posmatračima)
8. Procjenjuje razinu rizika
9. Informira i razgovara s roditeljima i održava suradnju s njima
10. Poduzima dodatne mjere, ukoliko situacija nalaže upućuje slučaj pedagogu, psihologu
11. Informira ravnatelja
12. Komunicira s relevantnim ustanovama, uz suglasnost rukovoditelja
13. Suraduje sa stručnom službom škole
14. Evidentira slučaj i vodi dokumentaciju o tome
15. Prati učinke poduzetih mjera

DEŽURNI NASTAVNIK

1. Zadužen je za vlastito upoznavanje s odredbama Pravila škole, Pravila o kućnom redu i Protokolom
2. Dežura prema utvrđenom rasporedu
3. Prati ponašanje učenika za vrijeme odmora, pri dolasku u i izlasku iz škole
4. Uočava situacije nasilja i reagira odmah (razina 1)
5. Evidentira situaciju nasilja u knjigu dežurstva
6. Informira odjeljenskog starješinu o situaciji nasilja
7. Informira školski koordinacijski tim, ravnatelja škole ukoliko to situacija nalaže (razina 2)
8. Ostvaruje suradnju s relevantnim osobama koje mogu pružiti zaštitu
9. Prati učinke poduzetih mjera

NASTAVNICI

1. Zaduženi su za vlastito upoznavanje s odredbama Pravila škole, Pravila o kućnom redu i Protokolom
2. Prate i uočavaju situacije nasilja
3. Prijavljuju situaciju nasilja u skladu s Protokolom i procijenjenom razinom rizika
4. Prepoznaju slučaj zlostavljanja i zanemarivanja djeteta i poduzimaju korake u skladu s tim
5. Informiraju razrednika
6. Konzultiraju se s kolegama, stručnom službom, ravnateljem
7. Reagiraju odmah u situaciji nasilja
8. Poduzimaju korake ukoliko situacija to nalaže
9. Vode evidenciju o slučaju
10. Sudjeluju u praćenju poduzetih mjera
11. Ostvaruju suradnju sa svim relevantnim osobama koje mogu pružiti zaštitu

STRUČNI TIM (pedagog i /ili psiholog, socijalni radnik)

1. Suraduje sa svim akterima u školi
2. Suraduje s roditeljima i učenicima i na taj način ostvaruje uvid u obiteljske i socijalne prilike
3. Vodi propisanu evidenciju o učenicima (osobito rizičnoj skupini)
4. Poduzima mjere prevencije
5. Uočava i prijavljuje situacije nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja djeteta
6. Reagira odmah u situaciji nasilja
7. Procjenjuje razinu rizika i predlaže zaštitne mjere
8. Prati učinke poduzetih mjera
9. Pruža pomoć i potporu akterima nasilne situacije (žrtvi, nasilniku)
10. Razgovara sa žrtvom
11. Razgovara s nasilnikom
12. Informira roditelje o situaciji nasilja
13. Evidentira slučaj i vodi dokumentaciju o tome
14. Organizira obuku za zaštitu učenika od nasilja i obuku mirnog rješavanja sukoba (učenika, zaposlenika, roditelja)
15. Suraduje s drugim institucijama
16. Provodi istraživanja i piše izvješća o ovoj temi

UČENICI

1. Zaduženi su da se upoznaju s odredbama Pravila škole, Pravilima o kućnom redu i Protokolom
2. Uočavaju slučajeve nasilnog ponašanja i prijavljuju razredniku, dežurnom nastavniku ili stručnom suradniku (pedagogu)
3. Sudjeluju u mjerama prevencije i zaštite

TAJNIK

1. Zadužen je za upoznavanje kolektiva sa svim relevantnim dokumentima i pomaže u njihovom tumačenju
2. Upoznaje Vijeće roditelja, Vijeće učenika i školski odbor s pravilnicima i podzakonskim aktima o sigurnosti učenika
3. Uočava i prijavljuje nasilnu situaciju i informira razrednika i stručnu službu
4. Reagira u situaciji nasilja (razina 1)
5. Zajedno s ravnateljem uspostavlja i održava suradnju s lokalnim institucijama

POMOĆNO I TEHNIČKO OSOBLJE

1. dežura prema rasporedu
2. uočava nasilje i u kriznim situacijama odmah intervenira
3. informira dežurnog nastavnika

ŠKOLSKI KOORDINACIJSKI TIM

1. Sastavlja školski akcijski plan za zaštitu od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja
2. Upoznaje kolektiv s donesenim planom
3. Izrađuje i prikuplja dokumentaciju o situacijama nasilja
4. Kontinuirano evidentira i čuva dokumentaciju
5. Vršiti procjenu razine rizika situacije nasilja
6. Poduzima korake u skladu s Protokolom o postupanju
7. Poduzima odgovarajuće mjere prema učeniku koji trpi nasilje
8. Informira roditelja/staratelja o situaciji nasilja
9. Informira ravnatelja škole
10. Prati učinke poduzetih mjera i vrši njihovu evaluaciju
11. Informira druge nadležne institucije
12. Zajedno s ravnateljem mogu poduzimati akcije s razine 3:
13. Neodložna prijava zdravstvenom centru u hitnim slučajevima, kada je djetetu potrebna medicinska intervencija
14. Neodložna prijava policiji u slučajevima kada je djetetu potrebna fizička zaštita ili kada postoji sumnja da je počinjeno krivično djelo
15. Redovita prijava centru za socijalni rad u roku od naredna tri dana
16. Podnosi godišnje izvješće o realizaciji školskog akcijskog plana nastavničkom vijeću i Školskom odboru

ŠKOLSKI ODBOR

1. Usvaja školski plan aktivnosti o prevenciji nasilja kao dio Godišnjeg programa rada škole;
2. Usvaja godišnje izvješće Školskog koordinacijskog tima i ravnatelja o provedbi školskog plana aktivnosti;
3. Prati provedbu stegovnih mjera pokrenutih u slučaju nasilja nastavnika prema učeniku.

6. POSTUPANJE ŠKOLE U SLUČAJU NASILJA PREMA UČENICIMA OD STRANE ODRASLE OSOBE U ŠKOLI (NASTAVNIKA, RODITELJA, DRUGIH ZAPOSLENIKA ŠKOLE, NEPOZNATIH OSOBA)

OBLICI NASILJA I INTERVENCIJE

Oblici nasilja i intervencije		
Oblici nasilja	Odgovorne osobe	Intervencije
Fizičko nasilje: Svi oblici prve, druge i treće razine nasilja	Ravnatelj Koordinacijski tim Školski odbor Nadležna tijela i službe (policija, centar za socijalni rad, zdravstvene ustanove)	Mjere u skladu sa: -Statutom škole -Pravilnikom o stegovnim mjerama -Rješenjem obrazovne inspekcije -Etičkim kodeksom škole -Preporukom Koordinacijskog tima -zakonskim propisima
Psihičko nasilje: Svi oblici prve, druge i treće razine nasilja		
Ekonomsko nasilje: krađa i iznuđivanje novca		
Kulturološko nasilje: Vrijeđanje na nacionalnoj, religijskoj i rasnoj osnovi		
Socijalno nasilje: Svi oblici prve, druge i treće razine nasilja		
Seksualno nasilje: Svi oblici prve, druge i treće razine nasilja		
Nasilje zlouporabom informacijskih tehnologija i drugih komunikacijskih tehnologija: Svi oblici prve, druge i treće razine nasilja		

Članak 11.

U slučaju da postoji sumnja da je dijete žrtva zlostavljanja ili zanemarivanja od strane odrasle osobe koja nije zaposlena u školi, ravnatelj škole podnosi prijavu nadležnoj instituciji:

- zdravstvenoj ustanovi (ukoliko je djetetu neophodna zdravstvena zaštita)
- Ministarstvu unutarnjih poslova (ukoliko je djetetu potrebna fizička zaštita ili postoji sumnja da je izvršeno krivično djelo)
- Centru za socijalni rad.

Prijava sadrži podatke o djetetu i razloge upućivanja.

Prije podnošenja prijave potrebno je obavijestiti roditelje, osim ako postoji procjena da će time biti ugrožena sigurnost djeteta.

Članak 12.

Svaki zaposlenik u školi dužan je ravnatelju prijaviti nasilje od strane zaposlenih u školi prema djetetu.

U slučaju da uprava škole ima saznanje da je zaposlenik izvršio nasilje ili prijetnju prema učeniku škole, u roku od 48 sati potrebno je uraditi sljedeće:

1. razgovarati sa zaposlenikom uz nazočnost članova koordinacijskog školskog tima, te ga upozoriti na neprihvatljivost takvog ponašanja
2. voditi službenu zabilješku o razgovoru, koja će se arhivirati u dosije tog zaposlenika
3. pismeno obavijestiti roditelje/staratelje učenika o poduzetim mjerama,
4. na osnovu procjene koordinacijskog školskog tima prema zaposleniku poduzeti odgovarajuće stegovne mjere u skladu s Pravilnikom o stegovnom postupku
5. uputiti zaposlenika na stručni izvanškolski tretman (psiholog, psihijatar i sl.)
6. po potrebi obavijestiti policiju
7. ako je riječ o prijetnjama nasiljem ili o nasilju u školi, zbog čega je škola uključila i policiju, o takvim situacijama je potrebno pismenom zabilješkom obavijestiti Ministarstvo prosvjete.

Ukoliko je zbog slučaja nasilja od strane nastavnika prema djetetu, na osnovu procjene koordinacijskog tima škole, pokrenut stegovni postupak, ravnatelj škole dužan je nastavnika udaljiti sa rada do okončanja stegovnog postupka.

Ako ravnatelj ne udalji nastavnika, odluku o udaljenju dužan je donijeti školski odbor. Ravnatelj škole je odgovoran za poštivanje zakonitosti rada škole i poduzimanje mjera u skladu s važećim zakonima.

7. POSTUPANJE ŠKOLE U SLUČAJU SAZNANJA ILI SUMNJE O NASILJU U OBITELJI

Članak 13.

Pedagoško-psihološka služba, u suradnji s razrednikom ostvaruje uvid u obiteljske i socijalne prilike učenika. Kada se uoče promjene u ponašanju i učenju učenika i u slučaju konstatacije da ne postoji dovoljna briga i nadzor u obitelji, škola je dužna obratiti se Centru za socijalni rad s ciljem poduzimanja mjera radi pružanja pomoći učeniku.

Nitko od zaposlenih u školi nije ovlašten **provoditi istragu ili dokazivanje** zlostavljanja i zanemarivanja u obitelji, jer su to zadatci u nadležnosti drugih ustanova. Zadatci škole u slučaju postojanja sumnje iscrpljuju se podnošenjem prijave. Škola je dužna surađivati s nadležnim centrom za socijalni rad i djelovati s ciljem dobrobiti učenika.

8. POSTUPANJE ŠKOLE U SLUČAJU NASILJA UČENIKA PREMA ZAPOSLENIKU ŠKOLE

Članak 14.

U slučaju da je zaposlenik škole doživio nasilje ili prijetnju nasiljem od učenika škole, zaposlenik o tome treba obavijestiti ravnatelja ili stručne suradnike, koji će:

1. razgovarati s učenikom u nazočnosti razrednika i voditi službenu zabilješku o razgovoru
2. odmah obavijestiti roditelje/staratelje učenika, te ih upozoriti na neprihvatljivost takvog ponašanja
3. prema učeniku poduzeti odgovarajuće odgojno-stegovne mjere koje će donijeti Nastavničko vijeće u skladu s Pravilnikom o pedagoškim mjerama
4. uključiti učenika u stručni tretman u školi ili u dogovoru s roditeljima/strateljima u ustanovi izvan škole
5. po potrebi obavijestiti policiju
6. ako je riječ o prijetnjama nasiljem ili o nasilju u školi, zbog čega je škola uključila i policiju, o takvim situacijama je potrebno pismenom zabilješkom obavijestiti Ministarstvo obrazovanja

Članak 15.

(Pomoć svjedocima nasilja)

U slučaju da bilo kojem nasilnom sukobu (učenik-učenik, učenik-zaposlenik, zaposlenik-učenik ili zaposlenik-zaposlenik) u prostoru škole svjedoče drugi učenici, a koji odbijaju svjedočiti zbog straha da će ugroziti vlastitu sigurnost, škola je dužna osigurati anonimnost i zaštitu svjedoka.

U slučaju da bilo kojem nasilnom sukobu u prostoru škole svjedoče drugi učenici, a nasilno ponašanje je neuobičajeno rijetkog oblika i intenziviteta, te može rezultirati traumatiziranjem svjedoka, ravnatelj i/ili stručni suradnik su dužni osigurati stručnu pomoć učenicima koji su promatrali događaje nasilja. Dužni su savjetovati se s nadležnom i stručnom osobom koja ima iskustva u radu s traumatiziranim osobama o potrebi i načinu pružanja stručne pomoći svjedocima nasilja.

9. POSTUPANJE ŠKOLE U SLUČAJU NASILNOG PONAŠANJA ODRASLE OSOBE NAD ODRASLOM OSOBOM U ŠKOLI

Članak 16.

U slučaju nasilnog ponašanja odrasle osobe (roditelja/staratelja učenika, nepoznate osobe, zaposlenika škole) prema drugoj odrasloj osobi u školi, te u slučaju da postoje informacije da odrasla osoba u prostor škole unosi oružje ili druge predmete koji mogu ugroziti sigurnost osoba i imovine u školi, zaposlenik škole koji ima tu informaciju ili je nazočan mora:

- odmah pokušati prekinuti nasilno ponašanje
- ako odrasla osoba u prostor škole unosi oružje ili druge predmete koji mogu ugroziti sigurnost osoba i imovine, upozoriti je na neprihvatljivost takvog ponašanja i zatražiti od nje da odmah napusti prostor škole
- ako u tome ne uspije, odmah obavijestiti ravnatelja, stručnog suradnika ili drugog zaposlenika škole kako bi oni pokušali prekinuti nasilno ponašanje
- ravnatelj o događaju obavještava policiju

ŠKOLSKI KOORDINACIJSKI TIM

Članak 17.

Radi provedbe postupaka zaštite djece osniva se školski koordinacijski tim. Članove tima imenuje ravnatelj škole, i to: po 2 iz reda roditelja i zaposlenih koji trebaju pokazivati visoku profesionalnost u radu, imati dobre komunikacijske sposobnosti i koji u svom osobnom i profesionalnom životopisu nemaju elemenata nasilnog ponašanja, kao i 2 učenika koje predlaže vijeće učenika. Mandat tima je četiri godine. Stalni članovi tima su: ravnatelj, pedagog i psiholog škole.

Zadatci i plan rada školskog koordinacijskog tima sastavni su dio Godišnjeg programa rada škole.

Članak 18.

Ovisno o složenosti situacije nasilja konzultacije se mogu obaviti i sa službama izvan škole:

- Centrom za socijalni rad
- Zdravstvenom ustanovom
- Ministarstvom unutarnjih poslova
- Ministarstvom prosvjete

Prilikom konzultacija s kolegama obvezno je poštivati načelo povjerljivosti kao i načelo zaštite najboljeg interesa djeteta.

Članak 19.

Nakon obavljanja konzultacija poduzimaju se sljedeće mjere:

- Informiranje roditelja o nasilju ili osobe od povjerenja u slučajevima sumnje na nasilje u obitelji
- Dogovor o zaštitnim mjerama prema djetetu
- Organiziranje posebnih programa osnaživanja djece za konstruktivno postupanje u situacijama nasilja
- Poduzimanje zakonskih mjera u skladu s propisima koji reguliraju stegovnu odgovornost učenika i zaposlenih

MJERE PREVENCIJE

Članak 20.

Radi sprječavanja svih vrsta nasilja nad djecom, škola je dužna primjenjivati mjere čiji su ciljevi:

- Podizanje i njegovanje klime prihvaćanja, tolerancije i uvažavanja različitosti;
- Uključivanje svih interesnih skupina (djeca, zaposleni u školi, roditelji, lokalna zajednica) u donošenje i razvijanje programa i plana prevencije;
- Podizanje razine svijesti za prepoznavanje nasilja;
- Definiranje postupaka za zaštitu od nasilja i reagiranja u situacijama nasilja;
- Informiranje svih interesnih skupina o postupcima zaštite;
- Promicanje nadležnosti svih interesnih skupina za uočavanje i rješavanje problema nasilja.

Članak 21.

Škola je obvezna tijekom školske godine putem stručne službe i ravnatelja organizirati radionice za učenike i seminare za roditelje i nastavnike na temu nasilje, postupci kod nasilnog ponašanja i mjere sprječavanja nasilja u školi i izvan škole.

Članak 22.

Škola je dužna svake godine u cilju mjera prevencije izraditi školski akcijski plan kao sastavni dio Godišnjeg programa rada škole, a na osnovu analize učestalosti slučajeva nasilja, zastupljenosti različitog oblika nasilja, broja ozljeda, sigurnosti školskog objekta i dvorišta i slično.

EVIDENCIJA ŠKOLE O SITUACIJAMA NASILJA

Članak 23.

Zaposleni u školi (razrednici, stručna služba, ravnatelj i školski koordinacijski tim) u obvezi su voditi evidenciju i pisati izvješća o pojavama nasilja.

U cilju vođenja dokumentacije o pojavama nasilja koriste se tri obrasca:

- Evidentni list o sukobima i nasilju u školi,
- Obrazac za opis događaja i
- Školsko izvješće o nasilju

Dokumentacija o pojavama nasilja čuva se na sigurnom mjestu u stručnoj službi škole, kako bi se osigurala povjerljivost podataka.

Podatci u obrascima i izvješću moraju biti zaštićeni od zlouporabe bilo koje vrste.

Evidentni list

Škola vodi posebni Evidentni list o sukobima i nasilju u školi.

Obrazac popunjava član Nastavničkog vijeća koji je bio nazočan ili obaviješten o nasilju neposredno nakon događaja.

Evidentni list je sastavni dio izvještaja škole o događaju.

Obrazac za opis događaja

Svaka osoba (učenik, nastavnik ili drugi zaposlenik škole) koja je sudjelovala u činu nasilja popunjava neposredno nakon događaja Obrazac za opis događaja i predaje ga razredniku, ravnatelju ili stručnom suradniku (u skladu s razinom ponašanja). Obrazac je dio izvješća škole o događaju.

Školsko izvješće o nasilju

Školsko izvješće o nasilju je obrazac koji predstavlja zbrojni prikaz o broju situacija nasilja, sudionicima, poduzetim pedagoškim mjerama i stegovnim postupcima tijekom školske godine.

Školsko izvješće o nasilju popunjava ravnatelj škole na osnovu Evidentnih listova i Obrazaca o događaju i dostavlja ga Ministarstvu prosvjete.

ZAVRŠNE ODREDBE

Članak 24.

Školski koordinacijski odbor čuva obrasce o učinjenom nasilju ili sumnji da se nasilje događa. Svaki razrednik je u obvezi imati preslik popunjenih obrazaca a original dostavlja pedagoškoj službi.

Članak 25.

Za primjenu ovog Protokola odgovoran je ravnatelj škole.

Obveza ravnatelja je najmanje dva puta godišnje podnijeti izvješće Nastavničkom vijeću i Školskom odboru o evidentiranim situacijama nasilja u školi, poduzetim mjerama i njihovim učincima.

Članak 26.

Protokol stupa na snagu datumom potpisivanja i biće objavljen u Službenim novinama KSB. Škola će objaviti Protokol na oglasnoj ploči škole u roku od osam dana od dana primitka istog.

Broj:
Travnik, 11. kolovoza 2013.

Ministar

Jozo Jurina

EVIDENCIJA ŠKOLE O SUKOBIMA I NASILJU U ŠKOLI
(popunjava osoba koja prijavljuje događaj)

• **ŠKOLA**

• **NADNEVAK**

• **SUDIONICI U DOGAĐAJU**

• **MJESTO, VRIJEME I OPIS DOGAĐAJA**

• **PODUZETE MJERE**

• **OSOBA KOJA PRIJAVLJUJE DOGAĐAJ**

Potpis

OBRAZAC ZA OPIS DOGAĐAJA
(popunjavaju sudionici u događaju)

- Škola

- Ime i prezime sudionika

- Razred

- Nadnevak

- Vrijeme

- Opis događaja

- Što mislim o uzrocima događaja

- Što sam mogao/la učiniti drukčije

- Što ću uraditi da popravim učinjeno

- Potpis sudionika u događaju _____

- Potpis stručne osobe _____

ŠKOLSKO IZVJEŠĆE O NASILJU
(popunjava ravnatelj škole)

- Škola _____
- Nadnevak: _____
- Izvještajni period :
 - prvo polugodište
 - drugo polugodište

- Pojavni oblici nasilja (broj slučajeva)
 - fizičko nasilje _____
 - Psihičko nasilje _____
 - socijalno nasilje _____
 - seksualno nasilje _____
 - nasilje zluporabom informacijskih i komunikacijskih tehnologija _____

- Sudionici
 - učenici _____
 - zaposlenici škole _____
 - odrasle osobe izvan škole _____
 - druge osobe _____

- Osobe koje su prijavile slučajeve nasilja
 - učenici _____
 - zaposlenici _____
 - roditelji _____
 - druge osobe _____
- Poduzete mjere

- Učinci poduzetih mjera

- Prijedlozi (obvezno)

Potpis

Neka obilježja sigurne i humane škole

- Pokazivanje razumijevanja i brige prema učenicima
- Prepoznavanje problema, otvoreno raspravljanje o problemima sigurnosti i donošenje zajedničkih odluka (učitelja i učenika) o njihovom rješavanju
- Omogućavanje učenicima da slobodno i bez straha izraze svoju zabrinutost o vlastitoj sigurnosti ili sigurnosti svojih vršnjaka
- Osiguravanje tjelesne i emocionalne sigurnosti u školi
- Osiguravanje uvjeta potrebnih za emocionalno dobro osjećanje učenika
- Rješavanje nesporazuma međusobnim razgovorom koristeći uljudne i pristojne riječi
- Poštivanje različitosti
- Ulijevanje osjećaja povjerenja i osjećaja sigurnosti u blizini nastavnika
- Uspostavljanje pozitivne interakcije s učenicima
- Pokazivanje empatičnosti prema učeniku
- Pružanje učeniku različitih oblika potpore i pomoći
- Razvijanje osjećaja pravde, promicanje prava učenika i nastavnika
- Razvijanje i promicanje osjećaja učenikove slobode – mišljenja, stajališta i dr.
- Pomoć učeniku u nenasilnom izražavanju svojih emocija, potreba, problema
- Pokazivanje tolerancije prema učenicima i kolegama
- Poticanje pozitivne komunikacije
- Razvijanje međusobnog poštivanja i uvažavanja između učenika i učitelja
- Izbjegavanje verbalnih konflikata između nastavnika i učenika, nastavnika i roditelja te nastavnika međusobno
- Izostanak tjelesnih konflikata s učenicima, roditeljima i nastavnicima međusobno
- Uspostavljanje optimalne i pozitivne suradnje s roditeljima
- Razvijanje različitih oblika suradnje s lokalnom zajednicom i na drugim društvenim razinama (kantona, ministarstava, centara za socijalni rad, savjetovališta i dr.)

TRI KLJUČNE RIJEČI KOJE MOGU PROMIJENITI ŠKOLSKU SREDINU NABOLJE

- **Pravila.**
 - Roditelji i zaposleni u školi moraju pokazati da sve drže pod kontrolom i da neće tolerirati da bilo koji učenik povrijeđuje drugog učenika, fizički ili mentalno.
- **Prava.**
 - Svaki učenik ima pravo da ne bude povrijeđen i pravo da uči u sigurnoj sredini.
- **Odgovornost.**
 - Učitelji i nastavnici moraju biti odgovorni za bolji nadzor i pažljivije nadgledanje. Ako odagnaju strah učenicima, moći će uspješnije obavljati svoje poslove. Učenici, takođe, moraju biti odgovorni za poštivanje prava drugih u razredu, kao i za vlastita prava.

Literatura:

1. Konvencija o dječjim pravima
2. Državna strategija za borbu protiv nasilja nad djecom 2007-2010. BiH, („Službeni glasnik BiH“, broj 64/07)
3. Rezolucija o sprječavanju maloljetničke delinkvencije i postupanju u slučaju nasilja među djecom i mladima, („Službene novine F BiH“ broj: 10/08)
4. Strategija protiv maloljetničkog prijestupništva u Bosni i Hercegovini, („Službeni glasnik BiH“, broj 14/08)
5. Okvirni zakon o osnovnom i srednjem obrazovanju, („Službeni glasnik BiH“, 18/2003)
6. Zakon o osnovnom školstvu („Službene novine KSB“, broj: 11/01, 11/04, 17/04)
7. Zakon o srednjem školstvu („Službene novine KSB“, broj: 11/01, 11/04, 17/04)
8. Protokol o postupanju u slučaju nasilja među djecom i mladima, Ministarstvo obitelji, branitelja i međugeneracijsku solidarnost, Zagreb, 2004.
9. Protokol o postupanju u slučajevima međuvršnjačkog nasilja, OŠ Čapljina, 2012.
10. Protokol o postupanju u ustanovi u odgovoru na nasilje, zlostavljanje i zanemarivanje, Službeni glasnik Republike Srpske
11. Dr Alan L. Bin, Učionica bez nasilništva, Kreativni centar, Beograd, 2004.
12. Konvencija o cyber kriminalu Vijeća Evrope, Budimpešta, 2001, (BiH potpisnica od 2006)
13. Konvencija o zaštiti djece od seksualnog iskorištavanja i seksualnog zlostavljanja Vijeća Evrope, 2010 (ratifikacija u toku)
14. Akcioni plan za djecu BiH 2010-2014.
15. Vesna Bilić, Jasminka Zloković, Fenomen maltretiranja djece, Naklada Ljevak, Zagreb, 2004.